

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 13

YIL II

KASIM 1963

ATATÜRK VE ATATÜRK DEVRİMİ ÜZERİNDE YABANCI TARİHÇİLER

Prof. Dr. Halil İnalcık

Ölümünden 25 yıl sonra O'nun büyük eseri artık gerçek tarihî mânâ ve ifadesini kazanmış bulunmaktadır. Bu sebeple, konuyu en geniş açıdan tarafsızlıkla yorumlamaları tabii olan tarihçilerin görüşleri özellikle incelenmeğe değer. Biz bu araştırmamıza, bugün adı dünyanın her tarafında bilinen ünlü İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee'nin yazıları ile başlayacağız.

Dünya tarihinin yürüyüşü ve medeniyetler üzerinde ortaya attığı nazariyeler, tarihçiler ve sosyologlar arasında uzun tartışmalara yol açan Toynbee, Türk tarihi üzerinde genel olarak ikinci elden tetkiklere dayanan zorlanmış bir takım faraziyelere saptanmış bulunmakla beraber (1), Atatürk devrimini başından beri adım adım izlemiş bir tarihçidir ve bu konu üzerindeki görüşleri burada tartışılmaya değer. Şunu da ilâve etmeliyiz ki, bugün şöhreti dünyaya yayılmış olan bu ünlü tarihçinin bazı esas faraziyeleri, çağdaş Türk tarihinin gelişmeleri üzerine kurulmuş kanaatini vermektedir. Toynbee, modern Türk tarihi meseleleriyle Balkan harbinden beri ilgilenmiş, hattâ sonraları Türkçe öğrenmeğe de çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı içinde İngiliz Hariciye Nezareti İstihbarat Dairesinde Türk meseleleri kısmında çalışırken, Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde şiddetli ithamlarla dolu yazılar yazmıştı. Fakat savaş sonunda, o zaman dünyayı temelinden oynatan milliyet problemine ilgi duymuş, 1919 da yazdığı *Milliyet Cereyanı ve Harp (Nationalism and the War, Londra)* adlı eserinde Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ve Türkiye'nin Batı emperyalizminden âzâde olarak Anadolu'da millî bir devlete sahip olması gerektiği tezini savunmuştur. O tarihte Doğu'da beklenmedik bir millî kahramanın, Mustafa Kemal'in, Birinci Dünya Savaşı gâlibi İngiliz İmparatorluğu karşısına çıkması, İngiltere'de geneloyu şaşırtmıştı. Sèvres andlaşması uygulamamıyor; İngiliz İmparatorluğu, Mustafa Kemal karşısında iradesini yürütemiyordu. Toynbee, 1922'de değişen geneloyun, hükümetin Doğu politikasına karşı şüphe ile bakmağa başladığını belirtmektedir. (*The Western Question in Greece and Turkey, A Study in the Contact of Civilizations, Londra, 1922, Önsöz VII*). O, durumu yakından görmek ve İngiliz geneloyunu aydınlatmak üzere 1921'de

Yunanistan üzerinden İzmir'e geldi. Yunan işgali altındaki Batı Anadolu'yu gezdi. 1921 Martında İnönü muharebesini Yunan karargâhından izledi ve Yunan ordusunun yenilgisini gözleriyle gördü. Londra'ya dönüşte gözlem ve düşüncelerini yukarıda adı geçen *Yunanistan ve Türkiye'de Batı Meselesi* adlı eserinde yayınladı. Bu eserde o, artık rollerin değişmiş bulunduğunu ve Mustafa Kemal'in şahsında şimdi Türk'ün Batı milliyetçiliğinin kahramanı durumuna yükseldiğini tasdik etmek zorunda kaldı. Fakat ona göre bu, yine de Batı'nın bir zaferiydi, Batı'nın milliyet fikrinin bir zaferiydi. Türk millî kalkınmasını Batı kültürünün bir yayılışı olarak incelemeğe ve böylece hâdiselere objektif bir açıdan bakmağa çalıştı. 1922 de yayınlanmış olan bu eserin önsözünde, Türkler lehine yazmış olması dolayısıyla Yunan dostu okuyucularından âdeta özür dilemekteydi. Ona göre, Batı medeniyetinin modern milliyet fikri, Yakın ve Orta Doğu'da asırlarca aynı medeniyet çevresinde yanyana yaşamış milletleri birbirlerine karşı korkunç bir mücadeleye sürüklemiştir. Toynbee, bu arada, 1921'de Batı Anadolu'da Yunanlıların yapmış oldukları korkunç katliamları nakletmekten de kendini alamamıştır (bk. s. 17). Yazar, o tarihte Osmanlı İmparatorluğunun ortadan kalkmasını ve Anadolu'da millî bir Türk devletinin kuruluşunu herkes için hayırlı bir gelişim olarak selâmlamakta, İmparatorluğun ağır yükünden kurtulmanın Anadolu Türk köylüsü için de bir nimet olacağını belirtmekteydi (s. 20). Keza Türk milliyetçilerinin, Sultan'ın Hilâfet iddialarını mânâsız bulduklarını belirterek aynen şunları yazmakta idi: «Türk milliyetçileri bir teokrazi değil, Türk memur ve subay sınıfının elinde sınırlı bir temsilî hükümet istemektedirler. Milliyet fikri, Türk halkının bağlılığını şüphe götürmez bir şekilde kazanmış bulunmaktadır... Şimdi Yakın Doğu milletleri de Türklere karşı sevgi ve takdir duyguları beslemeğe başlamışlardır... Türkiye, Batı'nın hâkim olduğu ve gittikçe Batı örneğine göre teşkilâtlanmakta olan bir dünyada hâlâ büyük devlet rolü oynayabilecek yegâne Orta-Doğu devletidir» (s. 30). Toynbee, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini, daha o zaman, mütarekenin hükümlerine olmasa bile herhalde ruhuna aykırı bulmakta idi. «Batı hükümetleri tarafından Yunanistan'a, Batı medeniyetinin bir havârisi gibi bu teşebbüsde askerî ve mânevî yardımda bulunulması körü - körüne bir taassup ve tarafgirlik demektir.» (s. 35).

Toynbee, o zaman İngiliz hükümetinin tutumunu affedilmez bir hatâ olarak vasıflandırmak suretiyle bir kısım İngiliz halkının görüşüne tercüman olmakta idi. Ona göre, Batı ve Türkiye münasebetlerinde Yunanistan'ı aracı olarak seçmek hatâ idi; zira Yunanistan ayrı bir medeniyet çevresine mensup olup Batı'yı temsil edemezdi. Toynbee'ye göre, «Medeniyetler arasında çatışma müthiştir. Çünkü medeniyetler insan cemiyetinin en gerçek ve esaslı şekilleridir.» Ona göre Türklerin temsil ettiği Orta-Doğu medeniyeti ile Batı medeniyetinin dünya görüşleri arasında doğrudan doğruya bir uzlaşma sağlanması zaruretidir, ve bu, imkânsız değildir.

Atatürk, bu problemi bütün şümûlü ile kavrayacak; bu uzlaşmayı, Türkiye'yi tam bir Batı cemiyeti hâline getirme çabaları ile gerçekleştirmeye çalışacaktır. Burada kayda değer olan nokta, bu gerçeğin daha 1921'de Türkiye'de olduğu kadar Batı'da da anlaşılmiş ve kabul edilmiş olmasıdır.

Toynbee, 1922 de Mustafa Kemal hakkında görüşlerini şöyle özetlemektedir (*Western Question*, s. 178 vd.) : «Mustafa Kemal İttihat ve Terakki gurusuna dahil değildi. O meslekten bir askerdirdi ve daima mesleğine bağlı kaldı. Çanakkale'de çok tehlikeli bir anda kumandayı üst Alman komutanı elinden alarak durumu kurtardığı söylenmektedir. O zaman Enver Paşa, onu kaskanmağa ve arka plânda bırakmağa çalıştı. İttihat ve Terakki önderleri memleketi terkedince, Mustafa Kemal onların gadrine uğramış başarılı bir asker olarak halkın sevgi ve güven hislerini üzerinde topladı. Müttefik makamları da, ondan kuşku duymamaktaydılar. Fakat Mustafa Kemal Anadolu'ya geçmeye muvaffak olunca millî hareketin başına geçti ve o vakit onu Osmanlı hükûmeti Müttefik komiserlerin ısrarı ile ölüme mahkûm etti.» Toynbee bu devirde İngiltere'de Mustafa Kemal hakkında yayılan yanlış fikirleri de düzeltmeye ve vatandaşlarını uyarmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal'in, İngiliz geneloynuna, tethiş, riyâ gibi vasıtalarla Anadolu'yu eline geçirmiş bir maceracı asker olarak tanıtılmasının yanlış olduğunu, Mustafa Kemal'in Türk milletinin temsilcisi gerçek bir Türk milliyetçisi olduğunu belirtmiş, ve, bu hareketin, milliyetçi ve anayasacı, yani «Batıcı» ve «İlerici» karakteri üzerinde durmuştur. Ona göre, «Kemalist» tâbiri, yanlış anlamlara yol açan bir tâbirdir. O zaman Anadolu'da Kemalistler değil, milliyetçiler vardı. Milliyetçilere göre, Sultan ve hükûmeti bir taraftan Kamun-i Esas'yi çiğniyorlar, öbür taraftan düşmanın emellerine âlet olarak vatana ihanet ediyorlardı (181, 182). Toynbee o zaman İngilizlere anlatmağa çalışıyordu ki, Batı milliyet fikri artık Türklerin mahlûdudur; Batı devletleri bu olayı kabul etmek zorundadırlar; Türkiye İnönü'de gösterdiği mukavemet neticesinde, kendi millî hudutları içinde fiilen 1774 Küçük-Kaynarca andlaşmasını imzaladığı zamandan daha bağımsız bir duruma gelmiş bulunmaktadır (s. 321). Toynbee, Batı'da Türkler hakkında kötü, Yunanlılar hakkında ise iyi düşüncelerin benimsendiğini, bunun haksızlıklara zemin hazırladığını da belirtmektedir. Mesele, Batı'da Türklerin «terakkiye kabiliyetsiz» bir millet olarak damgalanmasını o, haksız bulmaktadır (s. 327). (Burada Mustafa Kemal'in muhtelif konuşmalarında bu tâbiri ele alarak Batılılara şiddetle hücum ettiğini hatırlatmalıyız). Toynbee, Türklere karşı bu taraf tutucu hükümlerin kaynaklarını birer birer inceliyerek yanlış inançları düzeltmeğe çalışır, ve Batı'da Türk aleyhtarlığının dinî duygulardan doğduğunu itiraf eder (s. 331-364). Türklerin Asyalı sıfatı ile Avrupalı sayılan Yunanlılardan ayrı tutulmasını da mânâsız bulur. Türkün Batı'da tanınmadığını, onun da asırlık gelenekleri, kıymet ölçüleri, âdab ve Batılı gibi gerçek bir insan ruhuna sahip olduğunu, yeni bir hakikat gibi, vatandaşlarına açıklamak mecburiyetini hisseder. Özetle, 1921 - 1922

de Toynbee, Türklerin Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde millî bir ihtilâlde başlamış olduğunu görmüş, böylece Batılılaşmada büyük bir adım atıldığını gözlemiş ve vatandaşlarına bu yeni gerçeği anlatmak istemiştir.

Toynbee, bağımsızlık savaşını tam bir zafere ulaştıran Mustafa Kemal'in Batılılaşma dâvâsını tahmin edilemeyecek kadar büyük bir azim ve kudretle çözmeye giriştiğini, Batı dünyasını şaşkırtan bir devrimler çağı açtığını da görmüştür.

1926'da Mustafa Kemal'in belli başlı büyük reformlarını tamamladığı bir tarihte, K. P. Kirkwood ile birlikte yayınladığı yeni kitabında Toynbee bilhassa bu reformları incelemeye çalışmıştır (*Turkey*, Londra 1926).

O sırada Musul meselesi ve Şeyh Said isyanı dolayısıyla İngiltere ile genç Türkiye Cumhuriyeti arasında münasebetler çok gergin bir safhada idi. Bu tarihte Toynbee, Mustafa Kemal'i şu çizgilerle canlandırır: «Bu askerî lider biraz Cromwell'e benzer; o, Sultan'ın ordusu üzerinde kendi nüfuz ve hâkimiyetini kurdu ve memleketi yıkıma götüren itibarsız monarşiyi hükmü altına almak ve sonra ortadan kaldırmak yolunda bu orduyu büyük bir siyasi ustalıklarla kullandı... Mustafa Kemal, memleketinin nüfuz ve itibarını yüksek bir seviyeye çıkardı. Seçimle gelen bir parlâmentonun desteği ile memleketi tam bir otorite ile idare etti... İslâmî geleneklerin yıkıcısı ve Doğulu bir millettten yeni bir Batı devletinin kurucusu sıfatı ile insanlık tarihinde kendisine eşsiz bir yer sağladı.» (S. 79). Toynbee ilâve eder: «Bu ilerici ve batılılaşmış Türk, gerek şahsiyeti gerek başarıları dolayısıyla hayranlık ve saygı-hislerimize lâyıktır... O, maksadını saklamasını ve yeri gelince kesin karar vermesini bilen, sarsılmaz bir irade sahibi, kendisinden çok memleketinin iyiliğini isteyen kuvvetli karakterli ve emirlerinin harfi harfine yerine getirilmesini isteyen bir adamdır. Bütün cepheleriyle başından sonuna incelenmiş olduğu Fransız ihtilâli onun üzerinde büyüleyici bir ilham kaynağı tesiri yapmıştır. Şahsındaki gecikilik şüphesiz çok kuvvetli olup mecliste ve hükümet içinde tesirini göstermediği zamanlar nâdirdir. Soğuk çelik bakışları, enerjik yüzü, geniş omuzları, erkek gösterişi, güzel, kısa ve mânâlı konuşma kabiliyeti etrafındakileri derhal tesir ve hâkimiyeti altına alır.»

Yazar, eserin sonunda Türkler ve Türkiye hakkında Batı dünyasında yayılmış olan haksız düşmanlık duygularının histen ve bilgisizlikten doğduğunu itiraf ederek, Batılılardan kendilerine, Türklerin yerinde biz olsaydık nasıl hareket ederdik, sorusunu sormalarını istemektedir. Tarafsız bir nazarla bakınca Batılı, «Türkiye'ye çağdaş dünyada önemli ve mânâlı bir yer kazandıran bir özelliğini» inkâr edemez; o da, Türkiye'nin Batılılaşmış olmasıdır. Bu hareket «insanlığın alın-yazısı üzerinde yakın bir gelecekte iyi veya kötü kesin bir etki yapacak olan cihânşumûl bir hareketin belirli bir bölgede kendini göstermesinden ibarettir.»

Toynbee, daha bu tarihte Mustafa Kemal'in radikal, toptan, Batılılaşma hareketi ile insanlığa, Batı medeniyeti ile yabancı bir medeniyetin uzlaş-

ma misâlini verdiği noktası üzerinde durmaktadır (s. 298 - 301). Özette, 1926 da Türkiye'nin yaşaması ve Avrupa ile münasebetleri bakımından en hayati problem olarak Batılılaşma sorusu, bu Batılı tarihçinin dikkatini üzerinde toplamakta idi. Toynbee, daha sonraki yazılarında, Atatürk ihtilâlini, cihansu-mûl bir hareketin, Batılılaşmanın en ileri bir örneği olarak geniş bir tarihî kadro içinde incelemekte devam etti.

Ona göre, Türkiye'nin karşılaştığı Batılılaşma problemi, bütün dünyayı etkisi içine sokan bir hareketin, yani Batılı insanın bütün dünyaya kendi kültürünü yayarak bir tek büyük insan cemiyeti meydana getirme teşebbüsü çerçevesinde ele alınmalıdır. O, bu görüşlerini otuzüç yıllık bir çalışmadan sonra meydana getirdiği büyük eseri *A Study of History* (10 cilt, Oxford Uni. Press, 1934 - 1954) de ve *Civilization on Trial* (Oxford Uni. Press, 1946) da açıklamaya çalışmıştır. O, Atatürk ihtilâlinin prensiplerini şu noktalarda toplar (*A Study of History*, VIII, s. 263 - 268; *Civilization on Trial*, s. 184 - 212) :

1. *Batı milliyetçiliği* : Türkler başlangıçta Batı kültürüne karşı menfi bir durum almışlardı. 17 ve 18. asırlardaki askerî yenilgiler onların gözlerini açtı. O zaman Batı'nın silâhlarını almağa karar verdiler. 1908 ihtilâli Batılılaşma yolunda kesin bir uyanış devresi teşkil eder. Fakat asıl 1919 da, eski «raiyetleri» Yunanlıların gelip Türk ana yurdunu istilâya kalkışmaları üzerinedir ki, Türkler Mustafa Kemal gibi bir millî kahramanın önderliği altında Batı medeniyetini bekalılarının tek şartı olarak toptan kabul etmeğe karar verdiler. Millî ayaklanma sonucunda birden bire kendini gösteren bu ihtilâl, Batılı milliyet fikrini benimsemiş bir aydınlar gurupunun liderliği altında şekil ve istikametini bulmuştur : Yalnız Türklerle meskûn bir yurt, millî Türk yurdu (Osmanlı İmparatorluğunun inkârı ve Arap memleketleri üzerinde iddiaların reddi), yalnız Türk milletinin mânevî, iktisadî, siyasî menfaatlerini gözönünde tutan millî bir politika (Hilâfetin reddi), bir kelime ile «millî bir Türk devleti» yaratmak bu ihtilâlin ana gayesi olmuştur. Bütün bu gelişmeler yalnız Türkiye'ye hâs olup çağdaş Arap tarihinde bunun bir benzeri görülmez. Toynbee, 19. asırda Balkanlarda kendini göstermiş olan Batıcı milliyet hareketlerinin Türk milliyetinin doğuşunda etki yaptığı kanaatinde. 2. *Radikal Batıcılık* : Mustafa Kemal Türk cemiyetinin Batı kültürüne girme teşebbüslerinin son ve kesin safhasını temsil eder. Bu hareket radikaldir, zira Batı kültürünü topyekûn kabul etmek, kelimenin tam anlamıyla Avrupalı olmak bir gayedir. 3. *Sosyal değerlerde değişiklik, iktisadî ihtilâl* : Çiftçi ve asker sınıflarını içtimâî idealler olarak benimseyen Türke yeni bir sosyal ideal vermek ihtilâlin gayesi olmuştur. Daha önceleri küçümsenen ve azınlıkların eline bırakılmış olan iktisadî işler, tüccar ve sanayici olmak, artık Türk için de bir ideal olmalıdır. Tam anlamında Batılılaşma için böyle bir zihniyet değişikliği zarurî idi. Fakat bu ideali Türk milletine mal etmek, çiftçi bir memleketi sür'atle endüstrileştirmek için büyük güçlüklerle karşılaşmıştır (*A Study of History*, VIII, s. 267). Burada da, Atatürk'ün sürükleyici azmi ve enerjisi başarıyı sağ-

layan başlıca âmîl olmuştur. 1948'de Türk hükümetinin dâvetlisi olarak gelmiş olan Toynbee, Türkiye'nin Batılı iktisat sistemine hakkı ile intibak yolunda olduğunu kabul ve tasdik etmiştir. 4. *Kültürel ve sosyal sahada ihtilâl* : Bağımsızlık savaşı, esas Batılılaşma savaşı için ancak zarurî bir başlangıcı. Asıl ihtilâl, kültürde ve cemiyet yapısında olmuştur. Bu yapılmıyordu kazanılan askerî zafer, Türkiye'nin dünya yüzünden kalkmasını ancak kısa bir zaman için geciktirebilirdi. Atatürk Batılılaşmayı bir ölüm kalım dâvâsı olarak daha bağımsızlık savaşı devam ederken ortaya atmıştır (*A Study of History*, VIII, s. 226). Bu kültür savaşı bilhassa 1922-1928 arasında yapılan devrimlerle kazanılmıştır. 5. *İhtilâl otokratik metodlarla yürütülmüştür* : Atatürk'ün Batılılaşma devrimleri, Batı cemiyetlerinde olduğu gibi, cemiyetin tabii gelişmesinden, kendi içinden değil, yukarıdan zorlanmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları yenilmez güçlükler karşısında Batılı bir millet yaratma çabasını dünyanın hayranlığını çeken bir sür'at, enerji ve disiplinle gerçekleştirmişlerdir. Toynbee, o zamanki şartlar altında bu ihtilâlin otokratik bir metodla yürütülmesi zaruretini anlamış görünmektedir. Fakat Atatürk'ün milletin duygularına ve demokrasiye ne kadar büyük bir değer verdiğini gerektiği şekilde açıklayamamıştır. Bununla beraber ona göre, bir müslüman memleketinde yapılan bu ihtilâl, cesaret, derinlik ve dâvaya bağlılık bakımından Rusya'da Büyük Petro ıslahatından ve Japonya'da Meiji inkılabından bile cür'etli sayılabilir. 6. *Lâisizm (secularisation)* : Atatürk ihtilâlinin en büyük bir başarısıdır. Batı medeniyeti karşısında islâm medeniyetinin çözmek zorunda bulunduğu problem, Türkiye'nin ana problemi olmuştur. Batı dünyası, Yeni Çağda Osmanlı hamlesini kırdıktan sonra yalnız askerî teknik ve ekonomik sahasında değil, fakat asıl mânevî kültür sahasında kesin üstünlüğünü kurmuştu. Böyle bir tehdid karşısında kalan bütün çağdaş medeniyetler için olduğu gibi islâm önünde de (Toynbee burada islâm kelimesiyle sadece dini değil, islâm kültürünün bütünlüğünü ifade etmektedir) iki yol vardır: İslâmiyetin gelenek ve müesseselerine taassupla dönmek ve onlara bağlanmak, «zealotism», (Kuzey Afrika'da Senuşiler ve Arabistan'da Vahhabiler bu yolu seçtiler), yahut düşmanın üstünlük sırrını öğrenerek onu benimsemek ve ona karşı durmak, «Herodianism» (Batı kültürü ile sıkı teması olan bölgeler bu yolu seçmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu ve Mehmet Ali idaresinde Mısır). Bu iki davranıştan birincisi hakikatten kaçmakta kurtuluşu arar. İkincisi onu öğrenmeğe çalışır. Birincisi iç-güdü ve his ile, ikincisi akıl ile hareket eder.. Atatürk devrimi ile Türkiye ikinci cereyanın şimdiye kadar görülen en radikal şeklini uygulamıştır. Atatürk devrimi, Türk - Müslüman toplumunun hayatını temelinden değiştirmiştir. Türkiye'de lâikleşme, 250 yıl önce Batı'da olduğundan daha derin sarsıntılar ve şiddetli mukavemetler doğurmuştur : Değişme âni ve sert olduğundan yabancı medeniyete karşı direnmenin bütün birikmiş kuvvetleri harekete geçmiştir. Mukavemetin kuvvetli ve sert olmasının en önemli sebebi; islâm cemiyetinde

Batı'da olduğu gibi devlet ve kilise ayrılığı geleneğinin bulunmamasıdır (*A Study of History*, VIII, s. 266). Toynbee'ye göre Atatürk devrimini tenkid edenler bu radikal harekette iki zayıf nokta görmekte-dir: Evvelâ tam batılılaşma, yaratıcı değil, taklitçi mahiyettedir. Mevcut olanın tekrarı-ndan, yeniden yapılmasından ibarettir. İkincisi, Batılılaşma ancak toplumun küçük bir zümresini aydınlığa kavuşturur. Bu zümre Batılılaşma dışında kalan çoğunluğu kendi iradesi dairesinde tutmağa çalışır. Toynbee'ye göre tam batılılaşma da mütaassıp gelenekçi cereyan gibi yepyeni bir kültür yaratma bakımından kısır kalmağa mahkûmdur. Anadolu'da, bilhassa köy toplumunda, dinî müesseselerin yerine derhal lâik mektepler getirilemediğinden, bu toplumlar da mânevî bir boşluk, «vacuum», hasıl olmuştur.

Atatürk devrimini iyi kavrayamıyan bazı çevreler Toynbee'nin bu düşüncelerini paylaşmaktadırlar.

Burada bilhassa tanınmış oryantalist A. H. R. Gibb'in fikirleri tartışma konusu yapılmaya değer. O, muhtelif yazılarında (bilhassa *Modern Trends in Islam*, Şikago, 1947) Atatürk devrimini, islâm kültürü ve Batılılaşma problemi çerçevesi içinde ele alır. Ona göre, islâmiyetin kendi öz sosyal değerleri ve kültür idealleri ile Batı kültürü arasında uzlaşma meselesi hâlâ bir çözüm şekline erişememiştir. 19. asırda Türkler, bugün ise Araplar, kendi mânevî kültürlerinin daima üstünlüğüne inanarak, bu meseleye, Batı'nın tekniğini alıp islâmiyete has kültür ve ideallerini ve geleneklerini saflaştırarak koruma formülü içinde bir çözüm şekli bulacaklarını sanmışlardır. Bu kanaatte olan modernistler, Gibb'e göre, aldanmaktadırlar. Onların formülleri aldatıcıdır. Zira, Batı tekniği bir takım zihni ve içtimai davranışlara ve değer hükümlerine bağlıdır ki, bu kültür değerlerini benimsemedikçe Batı tekniği hakkı ile alınmaz. Başka deyimle, Batı kültürü ve Batı tekniği ayrılmaz bir bütün teşkil eder. İşte Atatürk bu meseleye devrimci bir çözüm şekli getirmiştir ki, o da lâisizmdir. Batı kültürünü, tekniği ile olduğu kadar sosyal ve kültür idealeri ile, her türlü telâkki ve sembollerini ile benimsemek, ancak lâisizlikle mümkün olacaktır. Fakat Prof. Gibb, bunu islâm kültürünün kendi meselesi için bir çözüm şekli kabul etmiyor. Ona göre, meselenin esası, islâm kültürünün yeni dünya şartları karşısında kendi prensip ve kaynaklarına göre yeniden canlandırılması, ve böylece bağımsız bir kültür hüviyetini korumasıdır. Bunun için, islâmiyet, kendisindeki ilmi düşünce prensipini, tarihî metotla birleştirmek ve böylece yeni bir islâmiyet anlayışı yaratmak zorundadır (*Modern Trends*, Fransızca terc., B. Vernier, Paris, 1949, s. 164 - 174).

Prof. Gibb, islâmiyeti bir kültür kompleksi olarak ele aldığı ve onun bağımsız bir kültür olarak Batı kültürü karşısında canlanmasını temenni ettiği zaman, hiç şüphesiz, her şeyden evvel Arap Dünyasını düşünmektedir. Çünkü, bugünkü islâmiyet, Araplar, özellikle milliyetçi Araplar tarafından sadece bir din olarak değil, dili, gelenekleri ve tarihteki parlak medeniyeti ile daha ziyade bir millî Arap kültürü olarak benimsenmektedir (Karş. C. Smith, *İslâm*

in *Modern History*, 114-160). Fakat Türk milleti için islâmiyet bugün yalnız ve yalnız bir dindir. Araplardan ayrı bir kültür geleneği olan Türk milleti içinde, hâlâ islâm dini ile Araplığı ayıramıyanlar, şalvarı ve hurmayı dinin icabatından sayanlara rastlayabiliyoruz. Bunlar Abdünnâsır'ın islâm bayrağı altında yaptığı koyu Arap milliyetçiliğine hizmet ettiklerinin farkında değildirler. Bize göre, Türk toplumu içinde millî terbiye yayıldığı ve herkeste millî benlik ve şuur tam mânasıyla geliştiği zaman, islâmiyet hakikî hüviyeti ile kalacak ve bir kültür meselesi teşkil etmeyecektir. Bu sebeple, Türkiye için Batı kültürü karşısında islâm kültürü meselesi değil, Batı kültürü ve Türk kültürü meselesi vardır. Prof. Gibb de herhalde şu gerçekleri kabul edecektir: Evvelâ, tarihî zaruretlerdir ki, Atatürk'ü radikal batılılaşma kararına götürmüştür. Sâniyen, Atatürk islâmî düşünce ve ilmin gelişmesine engel olmak niyetini beslememiştir. Atatürk, islâmiyeti öz dinî mahiyetinde görmekte, oportünist siyasî ve dünyevî cereyanlardan âzâde olarak ona hakiki kaynakları üzerinde kendini bulma ve yaratma imkânları da hazırlamıştır. Siyasî menfaatlara tâbi bir müessese olarak kaldığı müddetçe Prof. Gibb'in özlediği bağımsız ve yaratıcı dinî düşünce nasıl meydana gelebilir? Atatürk'ün lâik devletinde islâmiyet, içtimâî ve mânevî tesirini, devleti ve kanunu emrinde kullanarak değil, kendi öz mânevî kudreti ile gerçekleştirme imkânına sahiptir. Atatürk'ün lâisizm devrimi, içerde ve dışarda maalesef ters anlaşılmıştır. Prof. Gibb unutuyor ki, Müslüman uleması bir asırdan beri bu soru karşısındadır ve hâlâ bir cevap getirememiştir. Türkiye, Batı Dünyası ile bir ölüm kalım savaşı içinde bulunduğu zaman bu cevabı bekliyemezdi. Dâhi asker, harb stratejisinde yaptığı gibi ânın kritik zarureti bir den kavramış, kararını vermiş ve derhal uygulamaya geçmiştir. Bizzat Prof. Gibb, kendi araştırmalarıyla göstermiştir ki, klâsik Abbâsî Hilâfet nazariyeti de nihayet bir tarihî mahsuldür. Bu sonuç, ancak sonradan Şeriatin ayrılmaz bir parçası hâline getirilmiştir. O, islâm düşüncesinin tarihî metoddan yoksunluğunu, kendi içinden gelişmesini önleyen en önemli engel olarak görmekte haklıdır. Atatürk, bu tarih düşüncesini teoride değil, gerçek hayatta İslâm düşüncesine sokmuş bulunmaktadır. Bugün şu veya bu yönde bocalamakta olan bir çok İslâm memleketinde, Atatürk'ün getirdiği tarihî çözüm şeklini yegâne çıkar yol olarak benimseyenlerin miktarı gittikçe artmaktadır (Bk. Smith, 162). Pâkistan, bugün Türkiye gibi lâik bir refah devleti olma gayesini benimsemiştir (Smith, 76).

Prof. Gibb, Batılılaşma hareketinin içtimâî bakımdan da zayıf temellereye dayandığını ileri sürer. Ona göre, materyalist idareci zümre, Batı düşüncesi ve müesseselerini kendisine uydurarak onları bozmuş ve kendi bencil hâkimiyetini Batı'nın verdiği vasıtalarla eskisinden daha kuvvetli bir hale getirmiştir. Bunun karşısında kitleler, batılılaşmamış ve milliyetçi önderlerin programlarını kendi gelenekçi devlet ve cemiyet anlayışlarına göre yorumlamışlardır. Prof. Gibb, bu hükümlerinde genel olarak Arap müslüman millet-

lerini gözönünde tutmaktadır. Türkiye'de şartlar şüphesiz farklıdır. Lâik terbiyenin genelleştirilmesi ve cemiyetin çeşitli tabakaları arasında birinden diğerine geçmekteki imkân ve kolaylıklar, Türkiye'de böyle bir problemi ortadan kaldırma yolundadır.

Toynbee ve Gibb, Atatürk devrimi hakkında bu yorumlarında yalnız değildirler. Atatürk'ün öz yurdunda da daha geçenlerde gazetelerden birinde bir profesörümüz benzeri görüşleri savunmuştur. Bu yazara göre devrim, geleneklere ve inançlara sırtını çevirmiş, böylece kitle ile aydınlar arasında bir anlaşmazlık uçurumu yaratmış ve Türkiye'nin modernleşmesi bu yüzden gerçekleşmemiş. Ona göre, Japonya'nın âhenkli bir şekilde modernleşmesi bilhassa geleneklere bağlı kalmış olması sayesinde hakikat olmuş. Türkiye de Japonya misâlini izlemeli imiş. Bu iddiada evvelâ modernleşmede Japonya ve Türkiye'deki farklı şartlar hiç gözönüne alınmamakta, yazar bu vâkıadan habersizmiş gibi görünmektedir. Bundan önce New York'ta Türkiye ve Japonya'nın modernleşmesi üzerinde yapılmış olan ilmi bir toplantıda bu farklılık üzerinde uzun uzadıya durulmuştur (Bu tartışmaların sonuçlarını bu dergide evvelce özetlemiştik. Bk. sayı : 1). Atatürk, Türkiye'deki şartlar karşısında gerçek ihtilâli gayesine ulaştırmak için radikal hareket etmek zorundaydı. Diğer taraftan şunu da belirtmek lâzımdır ki, bir Japon mütehasşısı Furukawa-Tetsuschi'nin yakında yayınladığı bir inceleme (*The Growth of Anti-religious Rationalism and Development of the Scientific Method in Japan*, Cah. d'His. Mondiale, VII - 3) Japonya'da da rasyonel düşüncenin geleneklerle ve mistik düşünce ile oldukça çetin bir mücadele yapmak zorunda kaldığını göstermektedir. Orada bu savaş Budizm'e karşı yönelmiş, fakat aslında rasyonalizme eğilimi olan Konfüçyüs dininde bir destek bulmuştur. Nihayet unutmamalıdır ki, Japonya'da hiçbir dinî hukuk sistemi, devlet hayatını, içtimâî ve ekonomik düzeni, bir kelime ile her türlü fert ve kamu işlerini düzenleme ve onlara değişmez bir şekil verme iddiasında bulunmuyor ve cemiyetin yaşaması için bir yenilik zarureti kendini gösterirse bir küfür damgası ile onun karşısına çıkılmıyordu. Nihayet geleneği ve geleneksel toplumu açık bir şekilde târif etmek lâzımdır. Atatürk, Türk millî benliğinin temeli olan geleneklere herkesten çok saygı duyardı. O bu temelleri zayıflatan yabancı geleneklere karşı mücadele etmekteydi. Türk devleti 1839 dan beri bir ölüm kalım savaşı içinde geleneklerle modern zaruretler arasında çeşitli uzlaşma yolları denedi. Buna bakarak Türkiye görünüşte Japonya'dan önce yenileşme hareketlerine girişmiştir. Fakat gerçek modernleşme ancak Atatürk devrimi ile başlamıştır. Bu devrimin özü, onun radikalizminde, toptan bir batılı devlet ve cemiyet olma ilkesinde gizlidir. Son bir asırlık tarihimizde denenmiş olduğu gibi, hâlâ geleneksel cemiyetle Batılılaşma için çeşitli uzlaştırma şekilleri düşünülebilir; fakat bu Atatürkçülük değildir. Toynbee ve aynı şekilde düşünenler işte bu esaslı noktada yanılmaktadırlar. Atatürk toptan Batılılaşma kararına varmasıydı, Tanzimatta olduğu gibi, Türkiye dış görünüşü Avrupa-

lı, dünya görüşü Şarklı bir toplum olarak bırakılırdı, işte o zaman memleket Toynbee'nin düşündüğü gibi, Batı'nın kısır bir taklitçisi olmaktan kurtulamazdı. Atatürk daima ısrarla belirtmiştir ki, tam mânâsıyla bir Batılı millet olmak Türk milletinin benliğini kaybetmesi değil, o benliği bütün temel değerleriyle ortaya çıkarması ve sonsuz bir gelişme yoluna koyması demektir. Ona göre Batılı millet olmak, rasyonel düşünmek ve hareket etmek, ilim zihniyeti sayesinde sonsuz bir yaratma ve yenileşme kudretine erişmek demektir. Nasıl bir Batılı millet, Batı milletleri toplumunda taklit zinciri içinde bocalayıp kalmıyorsa, Türkiye de bu toplumun tam bir üyesi haline geldikten sonra sonsuz gelişme imkânlarına ve gelişmiş bir millî benliğe sahip olacaktır. Ancak Toynbee, açıkça olmasa da, Türkün buna gerçekten kabiliyetli olup olmadığı noktasında şüphelidir ve muhakemeleri bu şüpheye dayanmaktadır. İşte Atatürk daima bu noktada bütün dünyadan farklı düşünüyordu. O, kültürümüzü muasır medeniyet seviyesi üstüne çıkaracağız, derken samimi idi. Vaktiyle Erzurum'da, Sivas'da ve Ankara'da konuştuğu gibi geleceği başka bir zirveden temaşa ediyordu. Atatürk devrimini gerçek yapan bu sonsuz güven duygusudur, bu başarı azmi ve inancıdır. Bu yolda tabiatıyla çatışmalar, geçici hayal kırıklıkları olacaktır, fakat sonunda Türk milleti medeniyetin önsafında ilerleyen, yaratan bir millet haline gelecektir. Atatürkcülük budur, buna inanmaktır. Batılılaşmanın Türkiye'de üstünkörü bir taklid safhasında kalmadığını W. C. Smith (*Islam in Modern History*, Princeton 1957, s. 180 - 181) ve B. Lewis (*The Emergence of Modern Turkey*, Oxford Uni. Press.), bilhassa belirtirler. Zira onlara göre, Türkler kendi «tabii ve içtimai çevrelerini akıl ve iradeleriyle kontrol altına alma hassasını», Batı medeniyetinin bu ana vasfını, benimsemiş bulunmaktadır. Türkler kaderlerini bu dünya dışında bir irade eline bırakmıyorlar artık (Bu sözler 1961 Anayasası ve Kalkınma Planı'ndan önce yazılmıştır).

Lâisizmin uygulanması üzerine, Türkiye'yi iyi tanımayan birçok batılılar, veya çeşitli sebeplerde koyu müslüman görünenler, Türk halkını müslümanlık dışında saymağa yeltenmişler, Atatürk devriminin cemiyet içinde bizzat İslâmiyet için ifade ettiği derin mânâyı anlamak istememişlerdir. Bu konuda en esaslı incelemeyi, modern tarihte İslâmiyetin durumunu ele alan bir mütehasıs, Prof. W. C. Smith anlayışla yapmıştır (*Islam in Modern History*, Princeton 1957). Atatürk'ün, Türk müslüman devlet ve cemiyetinde yaptığı büyük devrimin, bizzat İslâmiyet için, nazarı ve fiilî bakımdan büyük bir değişiklik getirdiğini kabul eden yazar bu gelişimi, «Türkiye İslâmda bir reformasyon mu meydana getirmektedir?» sorusu altında incelemektedir. Smith'in ana fikirleri şöyle özetlenebilir: Evvelâ, Türk halkının bütünlüğü ile müslüman olduğundan bugün kimse şüphe edemez. Türklerin, dini devletten ayırmakla yaptıkları devrim, onların Müslüman bir millet olarak kalmasına engel teşkil etmemiştir (B. Lewis de — *The Emergence*, 406, — bu noktayı belirtmek lüzumunu duyarak «Mustafa Kemal'in din politikası lâiklik, dinsizlik değildir; onun maksadı dini kaldırmak değildir» demiştir).

Prof. Smith'e göre, Türk devrimi İslâmiyette fiilî, tarihî bir durum yaratmıştır ve bu, İslâm dünyasının başında olan bir millet tarafından başarılmış olduğundan önemi büyüktür. Türkler, islâm tarihinin son asırlarında oynadıkları öncü rollerine bugün de devam eder gibidirler. Araplar, İslâmın Altın Çağının, geçmişe mal olmuş ölü bir devrin, canlandırılmasından, Türkler ise İslâmiyetin dinamizmini temsil ederek onu yenileştirmekten bahsetmektedirler. Araplar geriye, Türkler ileriye bakmaktadırlar. Batı âleminin üstünlüğü ve saldırısı karşısında diğer İslâm milletleri genel olarak pasif kalmışlar ve hatâyı kendilerinde değil, karşı tarafta bulmaya çalışmışlardır. Türkler ise, hatâyı kendilerinde görmüş, yaşama için yeni yollar aramış ve tepki göstermişlerdir. «Türklerin modern dünyada tekrar yalnız kendi kuvvetine güvenen dinamik bir millet haline gelme çabasında dikkate değer bir başarı gösterdiklerini bugün hemen hemen herkes tasdik etmektedir» (s. 172).

Prof. Smith, Türk aydınının din konusunda davranışını, bir çokları gibi, dinsizlik şeklinde yorumlamamın yanlış olduğunu, Müslüman kalan bu insanların İslâmda yeni bir davranış, yeni bir hayatîyet temsil ettikleri kanaatinde (s. 174 - 175). Burada o, İslâmiyeti geleneksel islâm değil, dinamik, gelişme halinde tarihî bir islâm olarak anlamaktadır. Türkleri bu fikre getiren âmillerin başında, Atatürk'ün ihtilâlinin fiilî başarısı gelir. «Onların başarı duygusu her şeye hâkimdir ve gerçektir. Samimî olmayan bir romantizm değil, daha ziyade olayların içinden doğan ve olaylarla kaynaşan bir kendi kendini tenkit davranışdır. Onlar, memleketlerinin yenileşmesini gerçekleştirmeye girişmişlerdir ve bunu başarıya ulaştırma yolundadırlar.»

1946'dan sonra dinî tedrisata dönülmesi, Türkiye'de din konusunda meydana gelen derin değişikliklerden sonra İslâmiyetin kendini yeniden ifade etmesi için zemin hazırlamıştır. Bu serbestlik içinde şayet duruma eski mütaassıplar ve gelenekçiler hâkim olursa devrim başarısızlığa uğramış sayılabilir (s. 188 - 189)). Aydınlar, kendileri gelenekçi şekillere dönerse, bu da İslâm dünyasında derin yankılar yapmaktan geri kalmıyacaktır. Fakat Atatürk devrimi, gelenekçi İslâmiyeti yalnız amelî bakımdan değil, nazarı bakımdan da iki esas noktada tamamiyle değiştirmiş bulunmaktadır : Türkler evvelâ, bütün müslüman milletleri sinesinde toplayan ve bir tek Şeriata tâbi ümmet fikrini reddetmişlerdir. Artık müslüman Arabı hristiyan Habeşten kendilerine daha yakın hissetmek için bir sebep görmemektedirler. (Prof. Smith, şunu da ilâve edebilirdi ki, Müslüman Arap da Türk'ü Hristiyan Habeş'ten farklı hissetmemektedir. Bugün Mısırlı müslüman, başka bir müslüman milleti, kendi millî menfaatlerine yardımcı derecesinde benimsemektedir. Milliyet duygusunun üstünlüğü bugün bütün İslâm milletleri için bir vakiadır). Bununla beraber Türkler kendilerini daima en kuvvetli ve en ileri bir müslüman millet olarak telâkki ederler. İkinci nokta, Türkler, Şeriati, daha doğrusu onun dünyevî meseleleri düzenliyen hukuk kaidelerini reddetmişlerdir. Prof. Smith'e göre, bu noktada bugün bütün Türk milleti birleşmiş ve devrimi benimsemiştir. O şu-

nu da işaret eder ki, Türkiye'de lâiklik, din ve devletin, devlet kontrolü altında, bir ayrılığı şeklinde uygulanmaktadır. Prof. Smith'e göre, bu durumda bizzat din, kendisini hakikaten devletten ayrı bir duruma getirmelidir.

Prof. Smith, bundan sonra şu nazarı soruları ortaya atmaktadır: Bir din olarak İslâmiyet dünyevî kanunlar üzerinde içtimaî münasebetleri düzenlemenin kendisi için dinî bir vazife olduğunu unutabilir mi? Şeriat, daima ferd ile Tanrı arasında yegâne vasıta değil midir? (s. 197 - 198). Buna cevap olarak, o, Türklerin yeni yaşama şartları karşısında şeriatın bu fonksiyonunu kaybettiği inancına vardıklarını belirtir. Atatürk devrimi ona göre yalnız tarihî bir olay değildir. İslâmiyeti nazarı bakımdan da ilgilendirir. Türklerin islâm dini karşısında bu reformcu durumları, islâm dünyasının başka taraflarındaki ıslahat taraftarlarınınkinden esaslı şekilde farklıdır. Türkler, modern dünyada İslâmiyet problemini Batı'nın 16. asırda dinî buhran karşısında takip ettiği yolu inceliyerek taklitle değil, ciddiyetle ve şuurla ele almakta ve ona gerçek fiilî bir çözüm şekli bulmağa çalışmaktadırlar.

Türklerin karşılaştıkları daha umumî bir kültür problemi de şudur: Hristiyan olmıyan bir millet Batı milletler topluluğunun bir üyesi olabilir mi? Türkler müslüman kalmakla beraber Batı medeniyetinin hakkiyle benimsenebileceğine inanmışlardır. Burada, Batı medeniyeti bir İslâm milletini içine alacak mahiyette midir, meselesi yine ortadadır. Sonuç olarak, Atatürk devrimi ile Türkiye, yalnız İslâm milletleri için değil, islâmiyetin kendisi için de büyük önemi olan fiilî bir durum yaratmıştır ve İslâmiyetin modern dünya önündeki problemlerine samimiyet ve ciddiyetle bir çözüm şekli bulmağa çalışmaktadır. Türkiye'de yeni duruma asıl dinî bakımdan bir yorum şekli getirebilecek biri çıkacak mı, şimdi soru budur.

Prof. Smith'in yukarıda özetlediğimiz görüşleri ile Atatürk devrimini, dinî bakımdan Prof. Gibb'den farklı bir şekilde değerlendirdiği meydandadır. Prof. Gibb, modern dünya karşısında İslâmda gerçek reformun bizzat islâmiyetin kendi kaynaklarından doğması gerektiği fikrindedir. Smith'e göre ise, Atatürk'ün yarattığı tarihî durum öyle bir reformun esaslarını şimdiden koymuş bulunmaktadır. Bununla beraber o da İslâmiyet ve Batılılaşma probleminin henüz kesin bir çözüm şekline varmadığı kanısındadır.

Atatürk devrimi ve Atatürkcülük üzerinde bu tartışmayı Londra Üniversitesi profesörlerinden Bernard Lewis'in görüşleriyle tamamlamak yerinde olacaktır (2). Prof. Lewis'in Türkiye'de din ve kültür konusunda fikirleri (*The Emergence*, 416), kısaca şudur: «Türkler pratik sağ duyularını ve herşeye çare bulma kabiliyetlerini kullanarak İslâmiyetle modernlik arasında bir uzlaşma şekli bulacaklardır. Bu da onlara, bir çatışma haline düşmeksizin, hem Ata'nın hürriyet ve ilerilik yolundan, hem büyük atalarının Tanrıya erişiren yolundan gitme imkânını verecektir.»¹

Prof. Lewis'in uzun tahlillerden sonra kitabının sonunda Atatürk devrimi hakkında vardığı hükümleri özetliyeim: Ona göre Atatürk devrimi, ikiyüz se-

neden beri süre gelen ve 1908 inkılâbı ile gerçekten yeni bir siyasî düzen doğuran bir cereyanın sonucu olarak ele alınmalıdır. Bu cereyanın en belli çizgisi, bir İslâm imparatorluğundan bir millî Türk devletine geçiştir. Zira Türkiye evvelce Avrupa kültürü dışında bir İslâm imparatorluğu teşkil ediyordu. Bu sebeple Türklerin devrimi, Avrupa'daki ihtilâllerden esas itibariye farklıdır. Bu hareket, yakın Doğu ve Asya memleketlerinin Batı hâkimiyetini üzerlerinden atmak için giriştikleri millî ihtilâllerden de birçok noktalarda ayrılır. Zira bu memleketlerin idaresinden koloni idareleri sorumlu idi. Halbuki Türkiye, daima bağımsız bir devlet olarak, eksik ve acele de görünse, kendi işlerinin sorumluluğunu kendi yüklenmiş bir millettir. Öteki memleketlerde Batılılaşma türlü engellerle karşılaştığı halde Türkler bunu bilhassa 1918 den sonra büyük bir hızla geliştirebilmişlerdir. Türk devrimine de milliyet cereyanını hâkim olmakla beraber, Türk milliyetinin karakteri diğer Orta-Doğu memleketlerinden farklıdır. Bu memleketlerde yabancı hâkimiyete son verme çabaları uzun zaman siyasete hâkim olduğu halde, Türk milliyetçiliği uzun bir idare geleneğinden doğan pratik ve realist bir ruhla belirli gayelerin gerçekleştirilmesi işine girişebilmiştir. Diğer bir önemli fark da şudur: Türkiye için asırlık emperyalist tehdit Rusya tarafından geldiği için Türkler daima Rusya'ya karşı Batı ile dayanışma halinde bulunmuşlardır. Halbuki Orta-Doğunun diğer milletleri, Rusya'ya daha ziyade sempati ile bakarlar.

Türk devrimini, Batı tarihinden örnek alarak, iktisadî temele dayanan belirli bir sınıfın devleti hâkimiyeti altına almağa çalışması veya hürriyet için bir halk hareketi olarak yorumlamak isteyenler vardır. Fakat modern Türk tarihini izah için bu yetmez. Zira Türkiye'deki devrimleri bu gibi âmiller hazırlamadığı gibi devletin yürüyüşünde de bunlar esas âmil değildirler. Zira Türkiye'de devlet daima kendisi hâkim bir kuvvet olarak mevcut olmuştur. Türkiye'de idareci aydın sınıfın rolü daima önemli olmuştur. Bu sınıf çoğu zaman iktidarı fiilen elinde tutmuştur. Atatürk devrimi, bu idareci aydın zümrenin, kendini, devleti ve nihayet memleketi değiştirmesi hareketinin en son ve en ileri bir safhasını temsil eder. Türkler kendileri, Atatürk devrimini, çoğu zaman milliyetçilik ve Batılılaşma terimleri altında toplarlar. Yeni Türkiye bir ara kendisini Osmanlı idaresinden kurtulan sonuncu millet de saymıştır. Bunda bir gerçek payı yok değildir. Yeni devlet hakikaten bir Anadolu devleti olmuştur.

Türkiye'nin Batılılaşmasına gelince, Türkiye Cumhuriyetinde umumî hayatın birçok kollarında Batılılaşma tamdır, ve bundan artık geri dönülemez. Eski islâmî telâkkilerin yerini Batı telâkkileri almıştır. Artık hâkimiyetin menşei Tanrı değil millettir, ve millet fikri herşeyin üstündedir. Bugün lâikliğin uygulanmasındaki sert politika gevşetilmiştir. Bazıları, bunun, din adamlarının bir karşı devrime yol açabilecek kadar ileri gittiği fikrinde dirler.

Türkiye'de demokrasi tecrübesinin iflâs ettiğini söyleyenler varsa da, gelecek için cesaret veren çok şey vardır: Hürriyet rejimine bağlı yeni

zümreler, gittikçe kuvvetlenmekte ve genişlemektedir. Hepsinden önemlisi de Türklerde mevcut ağırbaşlı kendine güven, sorumluluk duyguları ve medeni cesarettir. Bunlar olmadan bir demokrasi yaşayamaz.

Bu yazarların ihmal ettikleri bir nokta, Atatürk devrimi ve bilhassa İslâmiyet ve modernleşme problemi karşısında Türkiye dışındaki Türklerin durumudur. Bu topluluklardan tam mânâsıyla Atatürkçü davranış gösterebilen, yalnız Kıbrıs Türkleri olduğunu söyleyebiliriz. Bunda, tabii orada Türk milliyetçiliğinin serbest bir eğitim sayesinde hakkı ile yayılmış olmasının ve Dâ-nâ Efendi gibi aydın bir din adamının rehberliğinin kesin bir rolü olmuştur. Batı-Trakya Türkleri arasında ise, maalesef mütaassıp dincilerle Atatürkçüler arasında çok zararlı bir çekişme sürüp gitmektedir. Yabancı boyunduruk altında yaşayan diğer müslüman Türk topluluklarında ise, hükümetler, millî hisleri uyutmak ve bu topluluklara ancak dinî bir azınlık hüviyeti vermek için mütaassıp gelenekçi cereyanı desteklemektedirler. Bu nokta, Türkiye'de aynı cereyanı benimsiyenleri uyarsa gerektir. 1963 yazında İstanbul'da büyük câmilere birinde dinlediğim bir vâiz kendisini cam kulağı ile dinliyen imanlı vicdanlara hararetle şu fikri aşılamağa çalışıyordu : Diyordu ki, hakikî bir müslüman (tabii bununla mütaassıp şeriatçı müslüman demek istiyordu) yabancı bir hâkimiyet altında dahi hür olabilir. Fakat müslümanlığa aykırı hareket eden bir hükümet idaresindeki müslüman ise hür sayılamaz. Bu gibi telkinlerin halk ruhunu nelere hazırladığını açıklamaya lüzum yoktur. Tam bir hürriyet içinde konuşan vâiz efendi, yalnız Atatürk Türkiyesinde Türklerin hürriyet anlayışından değil, bizzat İslâmiyetteki hürriyet kavramından da nekadardaki gafil olduğunu ortaya koymakta idi. Bu vâizi dehşetle dinlerken onun, 1921'de hürriyet için Sakarya'da çarpışanlardan, yahut o zaman Büyük Millet Meclisindeki ulema efendilerden birinin karşısına çıkmasını temenni ederdim.

Yukarıda, yabancı tarihçilerin Atatürk devrimi üzerindeki görüşlerini tartışırken şu gerçek bütün kesinliği ile ortaya çıkmıştır : Türkiye için gerek Batı, gerek İslâm dünyası karşısında bir tek yükseliş yolu vardır : Atatürk devrimini gerçek ruhiyle benimsemek ve saçmaz bir şekilde izlemek.

(1) Bu görüşleri başka bir yazıda tartışma konusu yapacağız. Toynbee'nin Türkler üzerinde fikirlerinin tenkidini daha önce Milton Gold yapmıştır (*Toynbee on the Turks in the Near and Middle East*, Journal of Royal Asiatic Society, Ekim 1961).

(2) Prof. Lewis, Türkçe yayınları yakından izliyen, Türkiye'yi yakından tanıyan bir tarihçidir. Fazla olarak çağdaş Türk tarihini ve Türklüğü, eşine, az rastlanan ölçülü ve tarafsız bir tarihçi anlayışı ile Batı âlemine tanıtmaya; hatâli, hissî tarafgirane görüşleri düzeltmeğe çalışmaktadır. *Modern Türkiye'nin Doğuşu (The Emergence of Modern Turkey*, Oxford Uni. Press, 1961) başlığı altında, Batı'da ve memleketimizde yapılan belli başlı yayınlardan yararlanmak suretiyle, meydana getirdiği eser, daha şimdiden Batı üniversitelerinde talebe için Türkiye üzerinde en güvenilir bir el kitabı haline gelmiştir.